

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Бурятский государственный университет

С. А. Ошорова

Устное народное творчество

*Рекомендовано УМС БГУ
в качестве учебного пособия для обучающихся
по направлению подготовки 45.03.01. Филология*

Улан-Удэ
Издательство Бурятского госуниверситета
2017

ОРОС УЛАСАЙ БОЛБОСОРОЛОЙ
БОЛОН ЭРДЭМ УХААНАЙ ЯАМАН
Буряадай гүрэнэй ехэ нургуули

С. А. Ошорова

Буряад аман зохёол

*Рекомендовано УМС БГУ
в качестве учебного пособия для обучающихся
по направлению подготовки 45.03.01. Филология*

Улаан-Үдэ
Буряадай гүрэнэй ехэ нургуулиин хэблэл
2017

УДК 821.512.31: 398 (075.8)

ББК 82 (2=Буря) Я 73

О-967

Утверждено к печати
редакционно-издательским советом
Бурятского государственного университета

Рецензенты

Л. В. Санжиева

доктор филологических наук, доцент,
Бурятский государственный университет

С. Ж. Мархаева

кандидат филологических наук,
ведущий специалист учебного отдела,
Бурятский республиканский институт образовательной политики

Ошорова С. А.

О-967 **Буряад аман зохёол = Устное народное творчество: учебное пособие.** — Улан-Удэ: Издательство Бурятского государственного университета, 2017. — 154 с. ISBN 978-5-9793-1000-8

Учебное пособие содержит необходимый теоретический минимум, вопросы и задания для лекционных и практических занятий по устному народному творчеству. В теоретических статьях излагаются сведения обо всех жанрах бурятского фольклора, изучение которых предусмотрено учебной программой.

Предназначено для бакалавров филологических направлений, а также может быть рекомендовано преподавателям-словесникам.

УДК 821.512.31: 398 (075.8)

ББК 82 (2=Буря) Я 73

ISBN 978-5-9793-1000-8

© Бурятский госуниверситет, 2017

ПРЕДИСЛОВИЕ

УРИД ХЭЛЭГДЭХЭ ҮГЭ

Данное издание представляет собой дополненное, переработанное учебное пособие «Буряад аман зохёол / Устное народное творчество» для дисциплины «Устное народное творчество» в рамках реализации образовательной программы высшего образования по направлению подготовки 45.03.01 Филология (Отечественная филология; Преподавание филологических дисциплин) очной и заочной формы обучения и подготовлено в соответствии с требованиями Федерального государственного образовательного стандарта высшего образования.

«Устное народное творчество» относится к обязательным дисциплинам базовой части Блока Б 1. Б 5.2 в структуре образовательной программы.

Изучение дисциплины направлено на формирование общепрофессиональных, профессиональных компетенций:

- общепрофессиональная компетенция (ОПК-3) — способность демонстрировать знание основных положений и концепций в области теории литературы, истории отечественной литературы (литератур) и мировой литературы; представление о различных жанрах литературных и фольклорных текстов;

- профессиональная компетенция (ПК-2) — способность проводить под научным руководством локальные исследования на основе существующих методик в конкретной узкой области филологического знания с формулировкой аргументированных умозаключений и выводов.

В результате освоения дисциплины обучающийся должен:

знать:

- основные положения и концепции в области бурятской фольклористики, характеристики основных жанров фольклорных текстов;
- жанровую систему бурятского фольклора, мифологические, обрядовые, прагматические, структурно-семиотические особенности устного народного творчества;

уметь:

- объяснять особенности бурятских фольклорных произведений с опорой на теоретические положения и концепции;

- создать культурно значимый проект в области бурятской литературы и фольклора;

владеть:

- разнообразными методиками анализа бурятских фольклорных произведений;
- навыками филологического анализа, использовать их в интерпретации фольклорного произведения;
- навыками участия в реализации культурно-просветительских и образовательных проектов.

Основной задачей учебного пособия «Устное народное творчество» является помощь студентам в изучении сложных вопросов теории фольклорных жанров, исторической поэтики, формирование основ знаний в области сопоставительного исследования произведений бурятского народного творчества, знакомство с бурятской мифологией, фольклорными процессами, что в дальнейшем ориентирует филологов на осмысление специфики авторского творчества и лингвистических дисциплин.

Пособие состоит из следующих разделов устного народного творчества:

- *бага хэмжээнэй аман зохёол* / малые жанры бурятского фольклора;
- *дунда хэмжээнэй аман зохёол* / средние жанры бурятского фольклора;
- *ехэ хэмжээнэй аман зохёол* / «конный» жанр бурятского фольклора.

Разделы «Бага хэмжээнэй аман зохёол/малые жанры бурятского фольклора», «Дунда хэмжээнэй аман зохёол/средние жанры бурятского фольклора» дополнены теоретическим материалом, примерами, загадки, пословицы, поговорки, скороговорки, собранные во время прохождения фольклорной практики, песни, благопожелания и т. д.).

В раздел «Ехэ хэмжээнэй аман зохёол/ «конный» жанр бурятского фольклора» кроме теоретического материала были добавлены тексты устного народного творчества.

ВВЕДЕНИЕ

ОРШОЛ

Арадай аман зохёол гү, али фольклор (англ. folklore) хадаа анхан эртэ урда сагһаа аман үгөөр дэлгэрһэн зохёол юм. Үни холо сагһаа түрэлтэнэй үзэг бэшэг бии болгохын урда үеһөө хүгжэжэ, аман үгөөр дэлгэрһэн зохёолнууд.

«Арадай аман зохёол хүн түрэлтэнэй хүгжэлтын эртэ урда сагай бүри эхин шатада бии болоһон, хэдэн мянган зуун жэлэй хугасаа соо хэлэ ба уран найруулгынгаа талаар мүлигдэжэ, ялас гэмэ поэтичeskэ дүрэнүүдые байгуулһан», — гэжэ эрдэмтэн А. И. Уланов бэшэнэ.

Арад зон өөрынгөө һанаанда, эрмэлзэлдэ таарахагүй юумыень һагшажа, хэрэггүй үлүү дутыень орхижо, сэдхэл бодолдоо дутыень үлөөжэ, хэдэн ба мянган жэлнүүдтэ сахижа, мүнөө үе хүрэтэр һонирхолтой янзаар уг дамжан дуулгаһан юм. Тиимэ тула арадай аман зохёолнууд сэгнэшгүй үнэтэй бүтээлнүүд болоно гэшэ. Эдэ зохёолнууд соо ажалша арад зураашашье, хүмүүжүүлэгшэшье, гол нюур — баатаршье, ухаатай сэсэн мэргэншье болоно; мүн баһа хүнэй байгаалитай, ажал хүдэлмэритэй, нүхэд ба дайсадтаяа тогтоһон харилсаан эндэ харуулагдана. Эдэ зохёолнууд соо бидэ арадай амгалан мэндэ байдалтай байхын түлөө оролдоһон эрмэлзэл, Эхэ орондоо, ами наһандаа, ажабайдалдаа аргагүй ехэ дурлал, олон тоото бэрхэшээлнүүдые ами наһанайнгаа түлөө тэсэмгэйгээр, зоригтойгоор дабажа байһыень харанабди. Арад зоной бүхы наһандаа олоһон дүй дүршэл, мэргэн бодолтой оньһон болон хошоо үгэнүүд, таабаринууд, баяр гашуудал харуулһан уянгата дуунууд, шэдитэ болон ажабайдалай онтохонууд, баатаршалгата үльгэрнүүд соо онсодхоһон байдаг.

Буряад арадай аман зохёолнууд удха, түхэл, үгүүлбэри, хэрэглэлгэ болон хэмжээгээрээ гурбан бүлэг болодог: бага хэмжээнэй шүлэглэмэл илгаанууд — таабаринууд (загадки), оньһон ба хошоо үгэнүүд (пословицы и поговорки), ёгто, шог, жороо үгэнүүд (иронии, шутки, скороговорки), хараалнууд (проклятия); дунда хэмжээнэй шүлэглэмэл илгаанууд — дуунууд (песни), үрезэлнүүд (благопожелания), магтаалнууд (восхваления), солонууд (оды), дамжаг үгэнүүд (предания), домогууд (легенды), онтохонууд (сказки), ехэ

хэмжээнэй шүлэглэмэл илгаанууд — үльгэрнүүд (эпосы, улигеры) болон үргэлжэлүүлхэн хэжэг үгэнүүд мифүүд (мифы). Тэрээнхээ гадна зохёолнууд хоёр янза болоһон түүхэтэй. Онһон болон хошоо үгэнүүд бадаглан хэлэһэн шүлэгүүдхээ бүридэһэн хөөрөөнүүд зураглан найруулагдаһан дунда хэмжээнэй зохёолнууд болоно г. м. Буряад аман зохёол хадаа анхан урда саһаа буряад арадай дунда аман үгөөр дэлгэрһэн зохёол болоно.

Арадай аман зохёол хадаа эртэ урда саһаа, үзэг бэшэгэй бии болоогүй үеһөө эхилэн хүгжэжэ ерэһэн байна. Үзэг бэшэгэй бии болоһон саһаа эхилэн, аман зохёолой хажуугаар бэшэмэл зохёолнуудые найруулан зохёодог болоһон юм. Тиигэжэ зохёолнууд хоёр янза болоһон түүхэтэй:

а) аман зохёолнууд гү, али аман үгөөр арадай дунда дэлгэрһэн зохёолнууд;

б) уран зохёолнууд гү, али бэшэгээр арадай дунда дэлгэрһэн зохёолнууд.

Аман болон уран зохёолнууд удхаараа, түхэлөөрөө, үгүүлбэрээрээ, үүргээрээ г. м. адли байхынгаа хажуугаар, баһа онсо илгаатай юм.

Аман болон уран зохёолнуудай адли талань юуб гэхэдэ, аманшье, бэшэмэлшье зохёолнууд бодото байдалда байһан, болоһон, үзэгдэһэн юумэн, үйлэ, үзэгдэл тухай зураглан харуулһан найруулганууд юм. Энэмнай удхынгаа талаар болоно. Түхэлөөрөө баһа адли талануудтай юм. Жэшэнь, дуунууд хадаа аянгалан дуулаһан абяануудһаа бүридэһэн түхэлтэй

Аман болон уран зохёолнуудай ондо ондоо талань юуб гэхэдэ, нэн түрүүн удхаараа илгаатай юм. Аман зохёол гээшэ анхан эртэ урда саһаа хүн түрэлтэнэй отогтон болон угсаатан байха үеһөө, ухаан бодолойнь хайса хүгжөөгүй, юртэмсын нара нара, одо мүшэд, харанхы харуул тухай; тойроод байһан дэлхэйн юумэнүүд болохо хада уула, ой хүбшэ, гол горход, нуур далай тухай; байгаалиин үзэгдэлнүүд болохо үдэр хүни, халхи шуурган, саһан бороон, хүйтэн халуун тухай; зун намар, үбэл хабар болон, жэлэй дүрбэн сагай эрьсэ, наранай гараха орохо тухай г. м. юун гээшэб, ямар шалтагаанһаа иимэ юумэнүүд болоноб гэжэ мэдэхгүй дээрэһээ, эдэниие юрэ бусын шэдитэ юумэн, үйлэ, үзэгдэлһөө болоһон удхатайгаар ойлгодог, тиигэжэ ханадаг, тиигэжэ аман зохёол соогоо хэлэдэг байһан гээшэ. «Үни холо үнгэрһэн сагта, отогтон болон угсаатанай хүгжэлтын эхин үедэ ажаһууһан буряадууд тухай домо-

гуудыг зохёодог байдаг», — гэжэ А. И. Уланов бэшэнэ. Буриадай баатарлиг үльгэр «Гэсэр» гэхэн ном соогоо М. П. Хомонов иигэжэ бэшэнэ: «Домогуудай бии болоһон шалтагаан хадаа эртэ сагай хүнүүдэй байдалһаа тэдэнэй байгаали тухай бодотоор мэдэдэг-гүйһөө эхитэй». Ямаршы аман зохёол соо, тэрэ тоодо домогууд соо зоной өөрынгөө бодол, ажабайдал, оршон тойронхи юумэнүүдые аман үгөөрөө зураглажа байхадаа, тэрэнэйнгээ элдэб ушарнуудай шалтагааниие ямараар ойлгожо, мэдэржэ байһанаа харуулна. Тиэхэдэ хүнүүд хараһан, үзэһэн, дуулаһан юумэнүүдээ шэдитэ удхатайгаар гэхэ гү, али домоглолой ёһоор тайлбарилжа хэлэдэг байһан гэшэ. Энээн тухай А. И. Уланов иигэжэ бэшэнэ: «Эртэ урдын сагай хүнүүдэй ухаан болон бодол юумыг хамтаруулан гү, али синкретичнээр ойлгодог байһан гэжэ домогууд гэршэлнэ. Жэшэнь, буриад домогууд соо бүхы юумэн, амитай болон амигүй байгаалиин үзэгдэлнүүд хүндэл адли шэнжэтэй, хүдэлжэ, мэдэржэ, бодомжолжо, нэгэ дүрсэтэй, нэгэ түхэлтэй болошоод байһан юумэн гэжэ тайлбарилдаг юм». Жэшээлхэдэ, наран эртэ урдын хүнүүдэй ханамжаар бүхы дэлхэйг дулаасуулжа, гэрэл үгэжэ байдаг тон ехэ хүсэ шадалтай, хүнүүдтэ тухатай, хүнһөө олон дахин үлүү удхатай тэнгэрийн юрэ бусын амитан гэжэ тайлбариллагдана. Нара болон одо мүшэдые хараад, тэнгэрийн амитадай сугларжа, хөөрэлдөөгөө хэдэг дэлхэйдэл адли газарнууд гэжэ этигэнэд. Саһа бороон, халхин шуурган, тэнгэрийн дуун, сахилгаан болон байгаалиин бэшэ үзэгдэлнүүд тэрэ сагай хүндэ оньһон шэнжэтэйгээр ханагдажа, өөр өөрын эзэтэй болгогдоно. Эдэ эзэдүүд тэнгэридэ ажаһуудаг, газар дэлхэйдэ боложо байһан бүхы юумэн тэдэнэй мэдэлдэ байдаг, тэнгэритэнтэй сэхэ холбоотой, тэнгэришүүлһээ дулдыдана гэжэ ойлгоно. Тэрэшэлэн ойлгожо, оршолон юртэмсын байра байдалыг тайлбарилгаагүйдэнь бага мэдэсэтэй, дүршэл багатай байһан тэрэ сагай хүнүүдтэ ондоогоор аргагүй байгаа. Юуб гэхэдэ, ойлгосо мэдэсынгээ һая хүгжэжэ эхилхэдэ, хүн өөрынгөө мэдэрэлһээ, ойлгомжоһоо, олоной үйлэ хэрэгүүдһээ, дүршэлһөө үндэхэлдэг байһан.

Тиигэжэ хүнүүдэй ажабайдалда болоһон үйлэ хэрэгүүдые — баяр, жаргал, амгалан байдал, дайн сэрэг, үбшэ зоболон г. м. — тэнгэришүүлтэй холбоно. Хүнүүдэй амгалан ажаһуугаа һаа, һайн сэдхэлтэй тэнгэришүүл тухална гэжэ этигэнэ. Үбшэ зоболонтой, ган гасуурай болобол, муу ханаатай тэнгэришүүл хоро хүргэнэ гэжэ бодонэ. Эндэхээ уламжалан, тэнгэришүүлыг хоёр бүлэгтэ илгана. Манзан Гүрмэ төөдэй урин налгай абари зантай тэнгэри, тэрэнэй

мэдэлдэ хайн хайхан тэнгэришүүл болохо наран, бороон, тэнгэрийн долоон дархашуул ороно.

Сагаан сэдхэлтэ, хайн тэнгэришүүл баруун зүгтэ ажаһуудаг. Тэдэнэй аша туһаар дэлхэй дайда сэсэглэжэ, ногооржо, хүн зон, бүхы амитад амгалан ажаһуудаг гэжэ эртэ урдын зон этигэнэ.

Зүгөөр зүүн зүгтэ ажаһуудаг тэнгэрийн амитад хара сэдхэлтэйгээр, муу ханаатайгаар харагдана. Эдэнэр газар дэлхэйе хооһолхо, бүхы амитан юумэ үгы хэхэ зорилготой хорото ябадал хэдэг гэжэ эртэ урдын хүнүүд ханана. Маяс Хара төөдэй муу ёрото зүүнэй тэнгэришүүлэй шэнжэ шанар хорото манан, харланги тэнгэри болоно. Зүүнэй тэнгэришүүл сооһоо эгээн хүсэтэйнь Атай Улаан юм. Тэрэнэй үе бэеын таһардаһан нара залгихаяа оролдоно. Эндэ хэлэгдэһэн хоёр бүлэг тэнгэришүүлэй хоорондо замхадаггүй, саг үргэлжын тэмсэл боложо байһаар зураглагдана.

Аман зохёол дотор уран бэрхэ, ухаатай сэсэн эхэнэрнүүд, эрэлхэг зоригтой эрэшүүл, дүршэл ехэтэй үбгэд хүгшэд мүн хүнэй «нүхэр» болоһон ан адагуусан, илангаяа хүлэг морид, хүнэй хэрэглэжэ байһан юрын модон, шулуун, номо годли, эмтэй домтой ургамалнууд, булагай уһан г. м. магтагдажа, тусхай шэдитэй байһаар зураглагдаһан байха юм. Жэшээлхэдэ, юрын модон баһа өөрын үндэһэ хууритай. Юуб гэхэдэ, эртэ урда сагай хүнүүд ажамидархын тула, модо шулуу хэрэглэжэ, отог үргөө барина, зэрлиг ангуудые модоор сохижо, шулуугаар шэдэжэ унагаана, модо шулуугаар бээ элдэб дайсадһаа хамгаална. Тиихэдэ тэрэ сагай хүнүүдтэ модон шулуун хоёр хүнэй хүсэ шадал нээхэ өөрын шэдитэй хэрэгсэлнүүд гэжэ тоологдоно. Саашадаа шулуу модондо уяад, хүхэ, алха, жада г. м. зэр зэбсэг дархалжа һурахадаа, модо шулуунай ямар ехэ хүсэтэй болодогыё ойлгоно. Зүгөөр энэ ушар зүбөөр тайлбарилжа шадахагүй байжа, модо шулуун өөрын шэдитэй, амиды юумэн мэтээр ханагдана. Тиихэдэ модон шулуун хоёр эртэ урдын хүнүүдэй хүсэн дээрэнь хүсэ нэмэхэ, шадалынь бүри ехэ болгохо шэдитэй, туһалха, абарха зэр зэбсэг, нүхэр, хүлдэ болоһон юм. Энэ ушарһаа аман зохёол соо магтаал хайшаалда орожо, уран гоёор зураглагдана. Жэшээлхэдэ, «Гэсэр» үльгэрэй баатар Бүхэ-Бэлигтэ газарта буужа, дайсадтай тэмсэхынгээ урда тээ, Хан — Хюрмас тэнгэри эсэгэһээн хэдэн юумэ эрижэ абана:

Дүрбэн далай тобшолуулха

Дүрбэн эльбэтэ модоёо үгэхэ гүт?

Зулай дээрэ табигдадаг

Элитэ зандан модоёо үгэхэ гүт?

Мянган зада таһалагша

Задай улаан шулуугаа үгэхэ гүт?

Эндэ Бүхэ-Бэлигтэ баатарай дайнда хэрэглэхэ шэдитэ модон шулуун хоёр тухай хэлэгдэнэ гээшэ.

Эртэ урда сагта хүнүүд элдэб шалтагаанһаа боложо үбдэдэг, шархатадаг байһан гээшэ ааб даа. Үбшэн хүнүүдээ эдэгээхын тула, али бүхы арга хэрэглэдэг байгаа. Тэрэ тоодо оршон тойронхи байгалида ушардаг таараха бодосууд, ургамалнууд, хүйтэн халуун уһатай булагууд, мүн шубуудай, ангуудай зарим зүйлнүүд хэрэглэгдэдэг байһаниинь дамжаггүй. Хүнэй бэе элүүр энхэ болгоходо, эдэнэй тусгаар туһатай байһые мэдэжэ, магтан хөөрэлдэдэг байһан. Гэбэшье ямар шэнжэ шанараараа туд юумэнүүд хүндэ туһатай байһаниинь сэхэ мэдэгдэхгүй дээрэһээ, ямар нэгэ шэдитэ шэнжэ шанартайгаар ойлгогдожо, уранаар найруулагдана. Жэшээлхэдэ, «Гэсэр» үльгэрэй баатар Наран-Гоохон абхайн ехээр үбдөөд байхада, булжамуур шубуу асаржа, бэеыень дахахадань эдэгэнэ:

Азарга сагаан булжамуур

Наран Гоохон абхайн

Үльбэр үбшэн хоёрынь

Эмнэжэ домножо бодхобо,

Ханяада тахал хоёрынь

Эдэгээжэ заларуулжа ошобо.

Эдэ мүрнүүд булжамуур шубуунай ханяада, тахал эдэгээжэ шадаха шэдитэй байһаар, эртэ урда сагай хүнүүдэй этигэжэ байһые гэршэлнэ. Ажал хүдэлмэридэ дүршэлтэй болохо бүри эртэ урда сагай хүнүүд тэрэ сагтаа зэрлиг ябаһан ангуудые баряад хургажа нүхэсэнэ, байһаар тэдэнэ гэрэй амитад болоно. Тиигэжэ адуу мориной, үхэр малтай, хони хурьгадтай, нохой болон шубуудтай боложо, ажамидаралдаа тон шухала туһаламжа олоно. Тэрээн хоорондо хүнүүд эдэ амитадые, юрэнхыдөө дэлхэйн бүхы амитадые хүн шэнги ухаатай, хөөрэлдэхэ шадалтай байһаар этигэжэ ябаһан юм. Энэ ушар мүн баһа үльгэр домогуудта уранаар зураглагдаһан байдаг. Жэшээлхэдэ, «Аламжа Мэргэн» гэжэ үльгэр соо гол үйлэдэгшэ нюур болохо морин эзэндээ иигэжэ хэлэнэ:

Наян алда бэетэй,

Найман дэлим шэхэтэй

Нарихан шарга мориниинь

Инсагаалжа хэлэбэ,

Үүргэжэ үгэлбэ:

– Ягша Хара абгайшни

Һүлдэ һүнэнэн хоёрынь

Гадаада далайн гараанда,

Газар дайдын үнсэгтэ,

Ехэ шара нуурта

Хонгор галуун боложо,

Тамаран наадажа ябанал, — гэбэ.

Энэ мориной ямар ухаатай, эзэндээ тухатай байһые эндэ өөрынь хэлэнэн үгэнүүдээр ойлгонобди.

Буряад арадай аман зохёолнууд эртэ урда сагай зохёолшодой болон дамжуулан тараагшадай ажабайдалые, ханал бодол харуулдаг юм. Тиимэһээ тэрэнэй эгээн хуушаниинь домогууд болоно. Хүсэ ехэтэ Задай шулуун гайхамшагта, амидыруулха эди шэдитэй ногоон, модон, наран, абарга томо амитад тухай үльгэрнүүд, домогууд, хөөрөөнүүд, онтохонууд соо байдаг гэшэ.

Аман болон уран зохёолнуудай ондоо талань үшөө юуб гэхэдэ, тэдэнэй түхэлөөрөө илгарал болоно. Арадай байдалда үзэгдэнэн ехэ хэрэг, үйлэнүүдые, ажабайдалайнь хубилалтые, дайн байлдааниие г. м. зураглан харуулһан аман зохёолнууд үльгэрнүүд болон домогууд байхадань, бэшэмэл зохёолнууд болоно. Тиин үльгэрнүүдын түхэлөөрөө шүлэглэмэл байхадань, туужанууд, домогууд, онтохонуудын хөөрэнэн зохёолнууд (повествовательные произведения) байдаг юм. Эдэмнай дунда хэмжээнэй аман болон бэшэмэл зохёолнууд болоно.

Дунда хэмжээнэй аман зохёолнууд болохо онтохонууд (сказка), бэшэмэл хөөрөөнүүд (рассказ) удхаараашье, түхэлөөрөөшье илгаатай ха юм: онтохонууд шэдитэ, амитад тухай болон ажаһуудалай гээд илгархадань, хөөрөөнүүд хүнэй ажабайдалда хабаатай юумэ, үйлэ, үзэгдэл зураглаһан байдаг.

Бага хэмжээнэй таабаринууд, онһон болон хошоо үгэнүүд, үрээл болон хараалнууд г. м. эртэ урда саһаа мүнөө болотор аман үгөөр зохёогдон дэлгэржэ байдаг тула, удхаараашье, түхэлөөрөөшье арадай аман зохёолнуудта хабаадуулагдана. Эдэ зохёолнууд анха түрүүнһээ аман үгөөр найруулагдан дэлгэржэ байһан, тэдэ үзэг бэшэгэй бии болоһон саһаа хойшо бэшэжэ абтадаг болонхой.

Бага хэмжээнэй аман зохёолнууд мүн үгүүлбэрээрээшье, үүргээрээшье илгаатай: тэдэ аман үгөөр толгой һүүл дахуулан шүлэглэнэн түхэлтэй байха зуураа, тусхай ушараар гү, али зугаа

нааданай, сэсэ болон үгэ буляалдаанай, хурим түрын, баяр ёһололой г. м. үедэ хэлсэгдэдэг гээшэ.

Арадай аман зохёолой онсо шэнжэнүүдын үшөө юун болоноб гэхэдэ, аман зохёол зоной хамтаараа зохёһон бүтээл болоно, харин бэшэмэл уран зохёол нэгэ хүнэй зохёһон бүтээл болоно. Мүн аман зохёол олон үесын зоной найруулһан тула, олон янзаар хэлэгдэдэг гү, али хубилбаритай (вариантнуудтай) юм, харин уран зохёол ганса хүнэй найруулһан тула, нэгэ янзаар бэшэгдэһэн, хубилбаригүй байдаг.

Аман зохёол эртэ сагта бии болоод, өөрын гуримаар хүгжэн халбарһан байна. Аман үгөөр дамжуулагдадагаараа, түхэлөөрөө, байгуулгаараа, хэлээрээ, уран аргуудаараа гэхэ мэтэ аргуудаараа литературна зохёолнуудһаа илгаатай юм.

Арадай аман зохёол байгуулгаараа, дамжуулгаараа хэдэн илгаанууд боложо илгарна. Эрдэмтэ Г. О. Туденовэй шэнжэлгээр, буряад аман зохёол хадаа арбан зургаан жанртай, жанрнуудын тус тустаа хэдэн халбаринуудтай юм. Эдэ жанрнууд хөөрэмэл, шүлэглэмэл, зүжэгэй гээд гурбан бүлэг хубаардаг.

Хөөрэмэл маягтайгаар дамжуулагдадаг бүлэгтэ домогууд, аман болон түүхэлһэн хөөрөөнүүд, онтохонууд, ябаган хөөрөөнүүд гэхэ мэтэ ороно.

Шүлэглэмэл зохёолнуудта үльгэрнүүд, дуунууд, оньһон болон хошоо үгэнүүд, таабаринууд, үрээлнүүд, хараал болон магтаалнууд ороно.

Зүжэглэмэл зохёолнуудта ёохор, хатар, зүжэг нааданууд, үгэ андалдалга г. м. ороно.

Буряад арадай аман зохёолнууд удха, түхэл, үгүүлбэри, хэрэглэлгэ болон хэмжээгээрээ илгардаг. Тиихэдээ нэн түрүүн бага, дунда, ехэ хэмжээнэй гээд бүлэглэн илгаруулагдадаг заншалтай гээшэ.

а) Бага хэмжээнэй аман зохёолнуудта таабаринууд (загадки), оньһон үгэнүүд (пословицы), хошоо үгэнүүд (поговорки), ёгто үгэнүүд (иронии), шог үгэнүүд (шутки), жороо үгэнүүд (скороговорки) г. м. хабаадана.

б) Дунда хэмжээнэй аман зохёолнуудта дуунууд (песни), онтохонууд (сказки), дурдалганууд (воспоминания), магтаалнууд (оды), солонууд (прославления), үрээлнүүд (благопожелания), хараалнууд (проклятия) г. м. орохо болоно.

Аман зохёолнууд найруулагдаһан түхэлөөрөө хөөрэхэн, шүлэглэхэн, зүжэглэхэн байдаг. Хөөрэхэн зохёолнуудта нэжэг үгэнүүд

(мифы), домог (легенды), онтохонууд (сказки), дамжаг үгэнүүд (предания), дурдалганууд (воспоминания) г. м. хабаадана. Шүлэглэмэл зохёолнуудта үльгэр, дуун, магтаал, соло, үрээл, хараалнууд г. м. бага хэмжээнэй аман зохёолнууд хабаадана.

«**Буряад арадай аман зохёол**» хадаа ФГОС-эй гурим баримталан, 45.03.01 «Хэлэ бэшэгэй ухаан» гэхэн шэглэлээр оюутадые эрдэм бэлигтэ нургалгын халбарида зориулагдана. Гол зүйлын — буряад аман зохёолой элбэг, баян зохёолнуудтайнь, олон янзын илгаануудтайнь, үндэһэн буряад хэлэнэйнгээ баялигтай, арадайнгаа соёлдо хандалга, мүн аман зохёолой баян зүйлнүүдтэйн оюутадые танилсуулга болоно.

«**Буряад аман зохёол**» гэжэ ном оюутадта удаадахи ниитэ соёл болбосоролгын болон ОПК-3, ПК-1 гэхэн компетенцинуудые эмхилэн байгуулха шэглээлээр бэшэгдээ.

Тус ном 3 бүлэгүүдхээ бүридэнэ:

1. Бага хэмжээнэй аман зохёол;
2. Дунда хэмжээнэй аман зохёол;
3. Ехэ хэмжээнэй аман зохёол.

«Бага хэмжээнэй аман зохёол» гэхэн бүлэг соо таабаринууд, оньһон болон хошоо, ёгто, шог, жороо үгэнүүд, хараалнууд үзэгдэхөөр харагдана.

«Дунда хэмжээнэй аман зохёол» гэхэн бүлэг соо дуунууд, магтаалнууд, үрээлнүүд болон домогууд оруулагданхай.

«Ехэ хэмжээнэй аман зохёол» гэхэн бүлэг соо мифүүд, онтохонууд болон үльгэрнүүд тухай хэлэгдэнэ.

Номой бүлэг бүхэнэй эхиндэ богонихоноор теориин асуудалнууд хараалагдана, тэрээнһээ саашань жэшээнүүд, текстнүүд, шалгалтын асуудалнууд үгтэнхэй.

Гаршаг

Предисловие / Урид хэлэгдэхэ үгэ	5
Введение / Оршол.....	7
1. Бага хэмжээнэй аман зохёол.....	15
Таабаринууд	15
Онъһон үгэнүүд	26
Хошоо үгэнүүд	36
Ёгто үгэнүүд	41
Шог үгэнүүд.....	42
Жороо үгэнүүд.....	43
Хараалнууд.....	46
2. Дунда хэмжээнэй аман зохёол	48
Дуунууд	48
Магтаалнууд	72
Үрээлнүүд	75
Домогууд, дамжаг үгэнүүд.....	94
3. Ехэ хэмжээнэй аман зохёол.....	104
Мифүүд.....	104
Онтохонууд	110
Үльгэрнүүд.....	139
ҺУРАЛСАЛАЙ МЕТОДИЧЕСКА МАТЕРИАЛНУУД..	147
БУРЯАД-ОРОД НЭРЭ ТОМЬЁОНУУД.....	149
ХЭРЭГЛЭГДЭХЭН ЛИТЕРАТУРА.....	150